

تازه‌های تاریخ و تمدن باستان

○ سیروین نصرالله زاده

کتاب ماه تاریخ و جغرافیا / بهمن ماه ۱۳۷۹

است؛ که مهمترین آنها، به شرح زیر است:

ترجمه غلط «توسی» به جای توزی (ص ۷)، «شکافت سلمان» و «کول فرا» به جای اشکفت سلمان و کول فره (ص ۱۱).

آمدن نام «کباتان» یونانی به جای هگمتانه / همدان. همچنین در همه جای کتاب به جای نام تخت جمشید «پرسه پولیس» آورده شده است.

گاهی ترجمه دقیق نیست مثل ترجمه «لوچه‌های رسی عیلامی» به جای الواح گلی پروتو-عیلامی / عیلامی آغازین (ص ۱۰).

در پایان باید افزود که به تازگی، ویراسته نویی از کتاب با تغییراتی چاپ شده که شایسته است در چاپ‌های بعدی ترجمه فارسی مورد توجه و استفاده قرار

اشیاء موجود در موزه‌های ایرانی می‌تواند باشد. امری که در این زمینه بسیار نادرالتالیف هستیم.

کتاب با یک پیشگفتار موجز شروع می‌شود. هشت گفتار آن به تاریخ ایران باستان و بخش پایانی آن شرح کشف و مطالعه غربی‌ها در زمینه تاریخ ایران باستان است. هشت گفتار آن عبارت‌اند از: «سرزمین ایران» «دوران پیش از تاریخ»، «تاریخ عیلام»، «دوره مهاجرت ایرانیان به فلات ایران»، «اشیاء مفرغی لرستان»، «مادها و پارس‌ها»، «گنجینه جیحون»، «از اسکندر تا اسلام» در ترجمه فارسی نمایه‌ها حذف شده است. متأسفانه کتاب از ویراستاری مناسبی برخوردار نیست و باز ویراستاری آن ضروری به نظر می‌رسد.

ترجمه بسیاری از اسامی اشتباه

کتاب حاضر شرح مجمل و فشرده تاریخ ایران باستان از پیش از تاریخ تا پایان دوره ساسانی است. این کتاب، در واقع، کاتالوگ یا راهنمایی از اشیاء موجود در موزه بریتانیا است که اختصاص به ایران دارد. مولف، جان کرتیس، موزه‌دار و پژوهشگر موزه بریتانیا است که در ایران شناخته شده‌است و سخنرانی‌های متعددی در ایران، در موزه ملی ایران، ایراد نموده است.

در این کتاب مجموعه اشیاء ایرانی موزه بریتانیا به همراه عکس‌های بسیار نفیس معرفی شده‌اند، نیز تصاویری از مکان‌های باستانی ایران، نقشه‌ها، عثایر ایرانی و چند شیء که در موزه بریتانیا نیست، اضافه شده است. این کتاب، نمونه و راهنمای مناسبی برای تهیه کتابهای راهنما (کاتالوگ‌هایی) از

- ایران کهن
- تالیف: جان کرتیس
- ترجمه: خشایار بهاری
- ناشر: کارنگ، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۸، ۱۵۶ ص، مصور رنگی

گیرد.

○ فنیقی ها

○ تالیف: ساباتینو موسکاتی

○ ترجمه: رقیه بهزادی

ساباتینو موسکاتی

رقیه بهزادی

○ ناشر: پژوهنده، چاپ اول، ۱۳۷۸

فینیقیه نامی است یونانی که به نواحی ساحلی سوریه و فلسطین به ویژه دو شهر صور و صیدا اطلاق می‌شود. از نظر ریشه شناختی لغوی فینیقیه به معنای رنگ «ارغوانی» است؛ که نشان از صنعت رنگرزی پارچه در فینیقیه دارد. (ص ۱۸): نام بومی آن، براساس کتیبه‌های اکدی و مصری «کنعان» (Canaanite) است؛ که احتمالاً در زبان یونانی نام محلی هم از منطقه و هم از رنگ گرفته شده است. فینیقی‌ها به سبب دریانوردی و ایجاد مهاجرنشین‌های بازرگانی همچون کارتاژ (۸۰۰ پ.م) در تاریخ تمدن اهمیت ویژه‌ای دارند. یک سوئیه اهمیت فینیقی‌ها برای غرب امروزی این است که فینیقی‌ها حامل و واسطه انتقال فرهنگ شرق باستان به غرب بودند؛ از این طریق بود که یونانیان نخستین بار با تمدن شرق آشنا شدند. والاترین سهم فینیقی‌ها در ایجاد و توسعه تمدن، ابداع خط الفبایی است که یونانیان آن را از فینیقی‌ها آموختند. به طور دقیق‌تر باید گفت که فینیقی‌ها به اشاعة الفبا پرداختند. این خط با ۲۲ نشانه به جای ۶۰۰ نشانه خط میخی یادگیری الفبا را بسیار آسان‌تر کرد. برتری این خط نسبت به خط میخی، امکان نگارش آن بر روی پاپیروس و چرم بود. زبان فینیقی‌ها به آن شاخه از زبان‌های سامی تعلق دارد که «کنعانی» نامیده می‌شوند. جهت نوشتار خط فینیقی افقی و از راست به چپ است.

کتاب حاضر، براساس آخرین

یافته‌های باستان شناختی تالیف شده است. نویسنده کتاب باستان‌شناس و استاد زبان و فرهنگ سامی است. اصل کتاب به زبان ایتالیایی نگارش یافته و ترجمه حاضر از ترجمه انگلیسی برگردانده شده است.

به نظر می‌رسد ترجمه فارسی نیاز به ویراستاری دقیق‌تری دارد.

مطالب کتاب در هفده فصل تنظیم شده که به قرار زیر است.

- فصل اول - فنیقی‌ها: نام / مردم / سرزمین
- فصل دوم - تاریخ: عصر استقلال / توسعه آشور / غلبه آشور / عصر بابلی و ایرانی / تشکیلات سیاسی.
- فصل سوم - دین: خدایان / مراسم پرستش
- فصل چهارم - هنر: معماری / تندیس‌سازی / عاج‌ها / ظروف / هنر حکاکی و کنده‌کاری / سایر هنرهای کوچک.

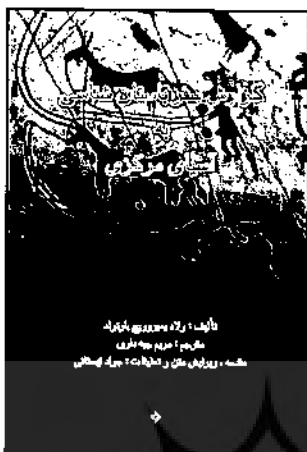
- فصل پنجم - اقتصاد و تجارت
- فصل ششم - خط و زبان
- فصل هفتم - توسعه فنیقی‌ها: باستان‌شناسی / کتیبه شناسی / تاریخ / گاه‌شناسی / روش‌ها.
- فصل هشتم - فنیقی‌ها در قبرس: تاریخ / باستان‌شناسی / دین / فنیقی‌ها و کارتاژی‌ها در آفریقا
- فصل نهم - تاریخ: تاسیس کارتاژ / تشکیل امپراتوری / کوچ‌نشینان / کارتاژی‌ها و یونانی‌ها در سیسیل / کارتاژی‌ها و رومی‌ها / نظام سیاسی.
- فصل دهم - دین: خدایان / مراسم پرستش

- فصل یازدهم - هنر: معماری / تندیس‌ها، سیبوس‌ها و ستون‌های یادمانی / تابوت‌های سنگی / تندیس‌های سفالین / نقاب‌ها / تمویذها / تیغ‌ها / اشیای عاجی / جواهرآلات / اشیای سوسک مانند / محصولات کم اهمیت تر / ظروف.

- فصل دوازدهم - اقتصاد و تجارت.
- فصل سیزدهم - خط و زبان
- فصل چهاردهم - مالتا، گوزو، پانته‌لریا: تاریخ / باستان‌شناسی / دین.
- فصل پانزدهم - سیسیل: تاریخ / باستان‌شناسی / دین
- فصل شانزدهم - ساردنیا: تاریخ / باستان‌شناسی / دین
- فصل هفدهم - اسپانیا: تاریخ / باستان‌شناسی / دین

کتاب با نتیجه‌گیری مولف زندگی نامه ساباتینو موسکاتی به پایان می‌رسد.

- گزارش سفر باستان‌شناسی به آسیای مرکزی
- تالیف: ولادیمیر ویچ بارتولد
- ترجمه: مریم جبه‌داری
- مقدمه ویرایش متن و تعلیقات: جواد نیستانی

○ ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، چاپ اول، ۱۳۷۹

این کتاب اثر دیگری است از دانشمند پرآوازه ایران‌شناس، ترک‌شناس، مورخ و باستان‌شناس و عالم فقه‌اللغه، واسیلی ولادیمیرویچ بارتولد.

بارتولد در ۱۵ نوامبر ۱۸۶۹ در شهر سنت پترزبورگ در خانواده‌ای آلمانی الاصل روسی به دنیا آمد. در سال‌های ۱۸۸۷-۹۱ در دانشکده زبان‌های شرقی دانشگاه سن پترزبورگ زیر نظر ویکتور روزن، عرب‌شناس، تحصیل کرده و در تاریخ خاورمیانه (Middle East) تخصص یافت. پس از آن در سفری دوساله به اروپای غربی نزد آگوست مولر و ادوارمه‌یر و تودور تولدکه به آموختاری پرداخت.

او در دانشگاه سنت پترزبورگ به درجه استادی رسید و تا زمان مرگ در این شهر زندگی کرد. پایان نامه دکتریش ترکستان در عهد هجوم مغول بود که درجه دکتری تاریخ شرق را برای او به ارمغان آورد. بارتولد صاحب مقام‌ها و کرسی‌های علمی در موسسات علمی و پژوهشی متعددی شد. که شرح مبسوط آن در مقدمه کتاب حاضر آمده است. او دانشمندی چند دانشی بود و کثرت سفرها - آسیای مرکزی، قفقاز، اروپای غربی و خاورمیانه (ترکیه و مصر) - و زمینه‌های گوناگون پژوهشی وی، بر

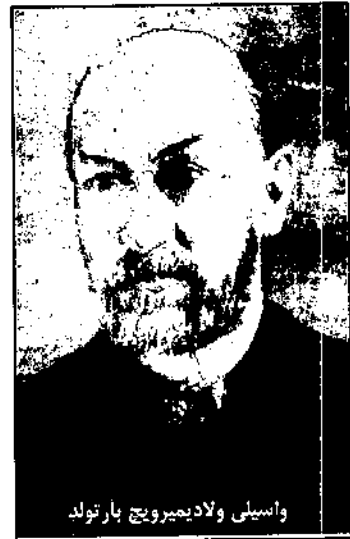
این نکته تاکید می‌کند. بارتولد سرانجام در ۱۹ اوت ۱۹۳۰ م. در سنت پترزبورگ بر اثر بیماری درگذشت و در گورستان اسمولنک به خاک سپرده شد.

آثار پژوهشی بارتولد بی شمار است نخستین مقاله او در سال ۱۸۹۲ م. منتشر شد و تا زمان مرگش ۶۷۰ اثر و مقاله پژوهشی - که فقط ۲۴۷ مورد آن در دایرةالمعارف اسلام چاپ شده است - منتشر کرد. ۱۴ اثر او نیز پس از مرگش چاپ شد؛ و بسیاری از مقاله‌های او به صورت دستنویس باقی مانده و هنوز چاپ نشده است.

او در زمینه فقه‌اللغه نیز پرتوان بود، و در زمینه سه زبان مهم جهان اسلام، یعنی فارسی، عربی و ترکی که زمینه اصلی تحقیقات وی بود، آگاهی‌های فراوانی داشت اما کشتش اصلی او «تاریخ» بود. به گفته مینورسکی «ویژگی مهم او این نبود که یک «عالم فقه‌اللغه شرق شناس» باشد که به «تاریخ» تازیده است، بلکه «مورخی» است که به «زبان‌های شرقی» آراسته شده است.»

در زمینه گرایش اصلی بارتولد به آسیای مرکزی، خود در زندگی نامه خود نوشتی می‌گوید: «برای من کاملاً طبیعی به نظر می‌رسد که یک مورخ شرق‌شناس روسی بایستی به حوزه‌ای جذب شود که از نظر جغرافیایی و تاریخی به روسیه نسبت به دیگر کشورهای شرقی نزدیک‌تر باشد؛ و این حوزه موادی در اختیار محقق روسی می‌نهد که محقق اروپای غربی کمتر بدان دسترسی دارد.»

بارتولد برای اولین بار مطالعات آسیای مرکزی را بر پایه روش‌های عالمانه بنیان نهاد و همبود که این شاخه از مطالعات شرق‌شناسی را گسترش داد. او هرگز آسیای مرکزی را منفرداً مطالعه نکرد. دریافت او از فرایند تاریخ جهان به شکل همگرایی اجتماعات منفرد بود، و این به سبب توسعه فرهنگی یک یا چندین قوم مترقی بر پهنه جغرافیایی گسترده بود. از این رو، او توجه فراوانی به عناصر متنوع فرهنگی متقابل داشت که به نظر وی تاریخ آسیای مرکزی به ویژه تاریخ ایران باستان، ترک و مغول‌های چادرنشین و تمدن‌های اسلامی را شکل داده است. ایسران‌شناسی، ترک‌شناسی و اسلام‌شناسی در آثار او برجستگی خاصی دارد.

واسیلی ولادیمیرویچ بارتولد

بعضی از آثار بارتولد، بطور کامل و یا بعضاً مختصر، اختصاص به ایران و آسیای مرکزی پیش از اسلام دارد. اکنون این آثار نسبت به کارهای دیگر بارتولد از اهمیت کمتری برخوردارند. که علت آن انبوهی یافته‌های باستان‌شناختی و پیشرفت زبان‌های میانه ایرانی در طی ۵ دهه اخیر است. اما بسیاری از اظهارنظرهای کلی وی و استنتاجاتش از مطالعه منابع عربی، که او اغلب نخستین کسی بود که از آنها بهره می‌برد، کماکان معتبر است.

از ایده‌های او که در پژوهش‌های متأخر به درخشانی تأیید شده «اهمیت بودایی‌گری ایرانی (Buddhism Iranian) در فرهنگ ایران و آسیای مرکزی است.» ارزیابی دقیقش از نقش تاریخی پیوند مناطق شرق و غرب جهان ایرانی هنوز حائز اهمیت است. از موضوع‌های متواتر در مطالعات بارتولد در جهان ایرانی پیش از اسلام، رابطه میان دهقانان ایرانی - اشراف زمیندار - و فرهنگ شهری است. به زعم وی توسعه تمدن، همراه رشد زندگی شهرنشینی که اسلام، همراه آورد موجب زوال دهقانان گردید.

غور و کنکاش بارتولد در تاریخ ایران و آسیای مرکزی بیشتر در «دوره میانه» از آغاز اسلام تا دوره تیموری، بود. نخستین و بنیادی‌ترین اثر او در این زمینه ترکستان در عهد هجوم مغول است که در سال ۱۹۰۰-۱۸۹۸ منتشر شد. این کتاب در بردارنده شرح مفصل جغرافیای تاریخی و تاریخ سیاسی و اجتماعی آسیای مرکزی از فتح عرب تا آستانه تازش مغول است.

این کتاب، بنیادی استوار برای آگاهی دانش‌پژوهان از تاریخ آسیای مرکزی و سرزمین‌های شرقی شد و تمامی

پژوهش‌های پس از آن براساس این کتاب انجام گرفت و تا به امروز ضرورت و اهمیت خودش را حفظ کرده است.

گسترده‌گی پژوهش‌های بارتولد چشمگیر است: تاریخ فتوحات اعراب در آسیای مرکزی، تاریخ صفاریان، جنبش‌های روستایی ایران، نظام مالیات در ایران عهد مغول، و در ادامه پژوهش ترکستان مقاله‌هایی همچون «الغ بیک و زمانش»، «زندگی سیاسی امیرعلی شیرنوایی»، مقاله‌های فراوان درباره دوره تیموری مثل «درباره توفیق تیمور»، «نهضت سربداران (او نخستین کسی بود که مطالعه این نهضت پرداخت)، آبیاری در آسیای میانه، مطالعه‌ی اقوام تاجیک، ترکمن. مقاله «دوازده خطابه درباره تاریخ ترکان آسیای میانه» هنوز برای ایرانشناسان حائز اهمیت فراوان است.

از آثار مهم وی در زمینه جغرافیای تاریخی تذکره جغرافیای تاریخی ایران (۱۹۰۳) است، که براساس مدارک باستان‌شناختی و اسناد تاریخی موجود درباره هریک از مناطق تاریخی ایران از عهد کهن تا معاصر با دقت و نظم خاصی بحث کرده است: اصطلاح ایران در این کتاب در یک مفهوم وسیع فهم شده است: شامل تمامی مناطق خاورمیانه که مردمانی ایران زبان در آن سکنی داشتند یعنی از میان رودان تا سند و نیز آسیای مرکزی که بارتولد نام ترکستان بر آن می‌نهد. مقاله مهم دیگر بارتولد «ایران: مطالعه‌ی اجمالی تاریخی» مقدمه کلی بسیار خوبی برای مطالعات ایرانی، بحث درباره جای‌های جغرافیایی ایران و فرهنگ ایرانی در تاریخ جهانی، جغرافیا و قوم‌نگاری ایران، ادبیات تاریخی در ایران (تا شاید بهترین مطالعه اجمالی باشد که درباره این موضوع تا اکنون در دست است) و پژوهش‌های روس‌ها و اروپاییان درباره ایران و فرهنگ ایرانی است.

از مقاله‌های مهم بارتولد درباره تاریخ فرهنگ و ادبیات ایران مقاله «درباره تاریخ حماسه‌ی ملی ایران» است که در آن ثابت کرده که شرق ایران سرچشمه شعر حماسی ایرانی است.

بارتولد نه فقط مورخ و زبان‌دان، بلکه یک باستان‌شناس نیز بود. آنچه باعث غنای علمی آثار او شده، استفاده توأمان از منابع نوشتاری و یافته‌های باستان‌شناختی است. او دوبار در آسیای مرکزی به حفاری پرداخت. نقش او در هدایت کارهای باستان‌شناختی آسیای مرکزی مهم است

و مقاله‌های فراوان درباره موضوع‌های باستان‌شناسی دارد. اما چندان در حفاری‌های باستان‌شناسی شرکت نجست چرا که روحیه خود را مناسب این رشته نمی‌دید.

از پرمترترین کارهای بارتولد، مطالعه منابع نوشتاری، عمدتاً بومی، زبان‌های عربی، فارسی و ترکی است. او خود می‌گوید: «در زمینه تاریخ شرق، به سبب فراوانی موادی که استفاده نشده بود، خواندن نسخه‌های خطی همان شغف و خرسندی را می‌دهد که کشف یک دنیای نو در حفاری‌های مکان‌های باستانی.»

از کارهای چشمگیر و برجسته بارتولد که پیشگام این کار بود، مطالعه و تصحیح نسخه‌های خطی فارسی، عربی و ترکی بود. بسیاری از این نسخه‌ها را او خود یافت و تصحیح انتقادی کرد. متونی همچون تاریخ جعفری یا تاریخ کبیر، بحرالاسرار فی مناقب الاخبار، فتح‌نامه، عالم آرای نادری، تحفه التواریخ خانی و آثار دیگر.

اینکه کتاب حاضر، از آثار ژرف و محققانه تاریخی، جغرافیایی و باستان‌شناسانه بارتولد درباره آسیای مرکزی است. وی در دو سفر به شناسایی محوطه‌های باستانی و آثار و شهرهای بخشی از آسیای مرکزی پرداخت. شرح بارتولد به اضافه دانش وسیع او از منابع نوشتاری و نیز دشواری‌های راه، کتاب را بسیار خواندنی کرده است.

ترجمه و ویراستاری کتاب بسیار خوب انجام شده و ویراستار، شرح جامع و مفصلی از زندگی بارتولد به همراه آثار او آورده است.

کتاب از هفت فصل تشکیل شده و با ضمیمه و تصحیح بخشی از کتاب زین الاخبار گردیزی - باب هفدهم، بخش احوال و انساب ترکان که نخستین بار خود بارتولد پی به اهمیت نسخه خطی آن برد همراه است.

از ویژگی‌های هر فصل، شرح بسیار دقیق نقاط جغرافیایی مورد بازدید و تعیین دقیق فواصل میان جای‌ها است. در توصیف هر ناحیه هم گزارش‌های مورخان و جغرافی‌دانان پیشین آورده شده، هم نکته‌سنجی‌های دقیق و موثکافانه بارتولد به همراه انبوه اطلاعات تاریخی وی ارائه گردیده است. تمامی آثار کهن و تپه‌های باستانی از نگاه منتقدانه بارتولد به شرح آمده است؛ در این شرح اندازه آجرهای بکار رفته در آثار و کتیبه‌های

باستانی، سفال‌ها، شرح جزء جزء گورها و سنگ نبشته‌های آنها که شاید اکنون دیگر وجود نداشته باشند، آمده است. مسیر انتخابی بارتولد بیشتر مبتنی بر مسیری است که جغرافی نویسان اسلامی همچون ابن خردادبه طی کرده‌اند. در این راه از گزارش‌های دیگران همچون سیوان تسیان، سیاح چینی نیز بهره جسته است. در بررسی هر شهر، هم وجه تسمیه عامیانه و هم ریشه‌شناسی عالمانه، تا حد مقدور، آورده شده است. معرفت باستان - تاریخی شناسانه بارتولد سبب شده تا شرح دقیقی از آثار باستانی آسیای مرکزی در کتاب فراهم آید، کاری که هرگز در ایران نشده است، شاید چون بارتولدی نداشته‌ایم.

عناوین فصول و مباحث کتاب عبارت‌اند از:

فصل اول: از چیمکت تا اولیاء آنا. هر دوی این ناحیه در جمهوری قزاقستان در شمال و شمال شرقی تاشکند قرار دارد.

فصل دوم: سواحل تالاس در منطقه تالاس، شهر معروف طراز دوره اسلامی قبل از مغول قرار دارد. عقیده بر آن است که شهر طراز که اهالی بخارا بنا نهادند که در آغاز «جموکت» یا «جموکت» نام داشته است. البته این فرض مورد تردید است. این شهر در زمان سامانیان یک مرکز مهم بازرگانی بوده است. بارتولد در این فصل، ده شهر مهم منطقه تالاس را با معرفی آثار باستانی نام برده است.

فصل‌های دیگر کتاب «راه تالاس به چو و دره‌ی چو» (فصل سوم)، حوضه نارین (فصل چهارم)، دریاچه اسپیک کول (فصل پنجم)، دره ایلیسکایا (ایلی) (فصل ششم) و فصل هفتم گزارش‌هایی در باره آثار باستانی ماوراءالنهر است.

امید است دیگر آثار مهم بارتولد نیز ترجمه شود و در اختیار و مورد استفاده محققان فارسی‌زبان قرار گیرد.

پی نوشت:

* برای اطلاعات بیشتر درباره زندگی نامه بارتولد بنگرید به مدخل Barthold در دانشنامه ایرانیکا به قلم برگل که نگارنده نیز از این مقاله سود برده است. مقدمه کتاب حاضر براساس مقاله‌های دیگر برگل و دیگران تهیه شده است.